

Kniha polskej autorky Hanny Buczyńskiej — Garewiczovej *Hodnota a fakt* patrí medzi najpozoruhodnejšie filozofické práce v minuloročnej polskej knižnej produkcii. Problematika vzťahu hodnoty a faktu sa rozvíja na pôde jedného z najvýznamnejších filozofických smerov nášho storočia, na pôde pragmatizmu. Autorkine *Úvahy o pragmatizme*, ako nás upozorňuje podtitul knihy, nie sú však zamerané na všeobecnú analýzu pragmatizmu, či na vyčerpávajúcu interpretáciu filozofických myšlienok jeho jednotlivých predstaviteľov. Tým by Buczyńská-Garewiczová nebola ešte prekročila hranice tradičného prístupu k pragmatickej filozofii. Jej prínos je v tom, že si zvolila špecifický prístup k základným tézám tejto filozofie, a tým sa jej zároveň podarilo hlbšie sa zmocniť a analyzovať odpoveď pragmatizmu na otázku hodnôt. Sama v úvode zdôrazňuje, že ju zaujíma pragmatizmus nielen ako typ interpretácie javov sveta a poznania, nielen ako určitá špecifická vízia skutočnosti, ale predovšetkým ako zvláštna interpretácia vzťahov medzi tým, čo je teoretické a tým, čo je praktické. Niet sa preto čomu diviť, že štyrom najvýznamnejším predstaviteľom pragmatizmu Ch. S. Peircesovi, W. Jamesovi, F. S. Schillerovi, J. Deweymu a ich štvorakému chápaniu idey pragmatizmu, položila autorka tú istú otázku: aký je vzťah medzi myslením a poznaním, medzi teoretickým a praktickým. Riešenie tejto relácie tiahne sa ako ústredná téma celou knihou, pričom autorka zvlášť zdôrazňuje konzekvencie vyplývajúce z riešenia tohto vzťahu pre hodnoty. Zaujíma ju, aký svet si pragmatizmus konštruuje na základe svojej gnozeológie, čo hovorí o hodnotách, o spôsobe ich existencie, ako aj o tom, aký systém hodnôt táto filozofia vytvára a čo je pre ňu najvyššou hodnotou. Špecifické pragmatické chápanie vzťahu myslenia — poznania — činnosti, jeho absolutizácia normatívneho charakteru poznania, ako aj

pragmatický redukcionizmus myslenia, stáva sa autorke teoretickým východiskom pre riešenie ďalších filozofických problémov — medzi iným aj východiskom k vysvetleniu pragmatického chápania hodnôt.

Pre úplnejšie pochopenie pragmatickej interpretácie hodnôt treba zdôrazniť závažný fakt, na ktorý hneď úvodom Buczyńská-Garewiczová upozorňuje — fakt opozičného vystúpenia pragmatistov tak voči interpretácii hodnôt v nemeckej idealistickej filozofii, ako aj proti ich vysvetľovaniu pozitivismom. Pragmatisti popreli nielen kantovský pohľad na rozum kritický a praktický a s ním zviazanú dichotómiu sveta javov a sveta povinností, či hodnôt, ale aj svojský spôsob oddeľovania hodnôt a faktov v pozitivistickej filozofii. Už toto ich popretie dáva tušiť ich neskoršiu koncepciu hodnôt.

Prv ako prejdeme k jednotlivým kapitolám knihy, ktorých správna následnosť napomáha k logickému pochopeniu problému, priblížime si najskôr niektoré základné epistemologické princípy pragmatickej filozofie, na základe ktorých sa nakoniec autorke podarilo, a to veľmi úspešne, zvládnuť položenú otázku.

Centrom pozornosti pragmatickej filozofie je sféra činnosti. Všetko ostatné v ľudskom svete je jej funkciou, je jej podriadené (s. 7). Náš kontakt so svetom sa začína praktickými situáciami a celá ľudská aktivita (aj myšlienková) spočíva na rozuzlení týchto situácií, tvrdia pragmatisti. Aj samo myslenie, ktorého charakter je praktický, je pre nás aktivitou. Praktický charakter myslenia sa prejavuje predovšetkým v jeho celkovej povahe — ono je, práve tak ako ostatné ľudské činnosti, činnosťou na dosiahnutie prijatého cieľa, ktorý je podmienený praktickou situáciou a potrebami. Myslenie sa chápe ako inštrument, ako prostriedok k realizácii cieľa a základ jeho hodnoty je v hodnote inštrumentálnej. Buczyńská-Garewiczová zvlášť zdôrazňuje, že téza pragmatistov o jednote

myslenia a diania vyúsťuje v chápaní poznávacích činností ako činností prakticky zaangažovaných. Táto orientácia pragmatistov znamená približovanie sa teoretického a praktického. Predmety myslenia zostávajú stotožnené s predmetmi diania. Praktické myslenie chápe predmety, javy skutočnosti v ich zväzku s potrebami života a poznáva ich ako dobré, zlé, hodnotné, či menej hodnotné. V podstate, ako to zvlášť akcentuje autorka, predmetom myslenia pragmatistov sa takto stáva svet dobra, prostriedkov, cieľov, faktov — hodnôt. „Ľudská skutočnosť je skutočnosťou diania, v ktorej primárnymi kategóriami sú kategórie cieľa a prostriedkov“ (s. 179) konštatuje Buczyńská-Garewiczová o filozofii pragmatistov. Stotožnením poznania s praktickou činnosťou dovŕšil pragmatizmus špecifickú redukciu myslenia v jediný jeho typ — v typ prakticky zaangažovaného pohľadu na svet, ktorý sa stal vzorom celého myslenia. Pritom poznanie sa stáva jedinou formou aktívneho bytia človeka vo svete. Svet diania je svetom oceňovania, hodnotenia, ktoré je možné jedine cez potreby života (s. 178). Autorka správne konštatuje, že pragmatické inštrumentálne chápanie myslenia ako činnosti praktickej, vyúsťuje do tézy, v ktorej celé poznanie je hodnotením, a nie je možné ich vzájomne oddeľovať. Dôsledkom tohto tvrdenia potom je, že hodnotenie je jedinou formou poznania (s. 267). V tomto zmysle prišli pragmatisti nevyhnutne k tvrdeniu o indentite hodnoty a faktu, pričom toto ich tvrdenie vyviera zo základného princípu ich gnozeológie, zo stotožnenia idey (myšlienky) s faktom skutočnosti. Treba však hneď upozorniť, že indentita hodnoty a faktu nie je u pragmatistov len logickým a sekundárnym dôsledkom ich epistemológie, ale je fundamentom tejto filozofie ako praktickej filozofie, a to či už máme na mysli Schillerov svet Dobra, či Jamesovu individuálnu vôľu, alebo Deweyho inštrumentalizmus. Treba pochopiť, že tento závažný moment, nutný pre plné pochopenie pragmatickej filozofie sa v knihe Buczyń-

skej-Garewiczovej nestráca, ale je podtextom, ktorý nás neustále upozorňuje na praktickosť a „životnosť“ tejto filozofie.

Prvé dve kapitoly knihy Znak a poznanie a Význam myslenia sú venované Peirceovej filozofii. Kým v prvej kapitole autorka sústreďuje svoju pozornosť na analýzu Peirceovej teórie znakov, ich klasifikáciu do troch kategórií a na ich korešpondenciu s objektmi skutočnosti, v druhej kapitole ju zaujímajú všeobecné základy Peirceovej metafyziky, otázka „pragmatického maxima“ a Peircesovho videnia sveta. Peirceov svet stojí na základnej myšlienke jeho epistemológie — hodnotné je to poznanie, ktoré je praktické, skutočné a užitočné. Poznanie nie je len súborom opisov, ale súborom direktív činnosti a odpovedá nám nielen na otázku, aký je svet, ale aj na otázku, akým spôsobom môžeme svoje ciele v ňom realizovať. Analýza činnosti je analýza cieľov — hovorí Buczyńská-Garewiczová na margo Peirceovej filozofie.

Tretiu kapitolu venuje autorka teórii poznania Jamesa, Analyzuje jeho predstavu skúsenosti, jeho pojem vôle, teleologický charakter vedomia. Všetma si istú podobnosť Jamesových názorov a fenomenológie.

Mimoriadne pozoruhodná je štvrtá kapitola knihy Pluralizmus a humanizmus, čiže svet bez konfliktov, v ktorej sa utorka zamýšľa nad sporom pragmatistov — predovšetkým Jamesa a Schillera — s intelektualizmom. Tento spor, ako zdôrazňuje Buczyńská-Garewiczová, nebol len gnozeologickým sporom, ale dotýkal sa práve tak metafyziky, ako aj teórie hodnôt (s. 174). Bol to spor o celkové videnie sveta, pričom James nazýval svoju metafyziku pluralizmom a Schiller humanizmom. Ak je celý ľudský svet svetom aktívnej činnosti, tak humanizácia je, podľa Schillera, pretvorenie tohto sveta na svet cieľov (s. 179), ktoré si ľudia na základe svojich potrieb vytvárajú. Svet diania je svetom oceňovania a v tomto svete je morálnosť možná, lebo všetko, na čo sa ľudia za-

merajú vo svojej činnosti, je dobro. Schillerovo dobro je fundamentom jeho humanistickej teórie sveta. Dobro je taktó pravdou i skutočnosťou a je to jediná skutočnosť vôbec. Kým podstata Schillerovej metafyziky týmto spôsobom spočíva v etike, ako nás na to upozorňuje Buczyńská-Garewiczová (s. 180), tak Jamesov pluralizmus sa zakladá na metafyzickej koncepcii, ktorá hovorí o harmónii medzi individuom a svetom. Individuum sa môže cítiť slobodne len vo svete svojich výtvorov, pretože tento svet je v podstate s ním zhodný. Svet nám nie je daný, ale „zadáný“ pre tvorenie — upozorňuje James. „Základná hodnota — harmónia medzi „ego“ a svetom — sa stane realizovateľnou v každom subjektívnom svete, kde dianie a realizácia sa sústreďujú v tej istej vôli individua“ (s. 204) — komentuje autorka Jamesovu teóriu.

Z ostatných kapitol knihy, ako Pragmatický redukcionizmus a Pravda ako dobro, v ktorej autorka zaujala kritický postoj k pragmatickej premene pravdy vo vitálnu hodnotu a poukázala na známu pragmatickú axiómu, že pravdivé je to, čo je prakticky užitočné, pozornosť čitateľa si zaslúžia zvlášť dve kapitoly Poznanie a hodnotenie a Inštrumentálna hodnota. V nich sú axiologické otázky pragmatizmu najevidentnejšie, a to už aj preto, že Deweyho filozofia, ktorá sa tu analyzuje, najviac hovorí k tomuto problému. Buczyńská-Garewiczová sa tu zamýšľa nad Deweyho vysvetľovaním pojmu skúsenosť, nad úlohou hodnotenia v skutočnosti a nad

otázkou znovunávratu rozdvojeného hodnotenia, prameniaceho z opisnosti a prirodzených súdov hodnôt. Východiskom Deweyho koncepcie hodnôt je tvrdenie, že celá skutočnosť, ako svet činnosti človeka, je presýtená hodnotami a všetko, čo je predmetom našej skúsenosti, stáva sa predmetom hodnotenia. Hodnota nevystupuje mimo sféry skúsenosti. Toto Deweyho stanovisko, upozorňuje Buczyńská-Garewiczová, odmieta tak idealizmus vysvetľujúci hodnotu ako bytie ideálne, ako aj emotivizmus, hľadajúci hodnotu v psychike. Deweyho inštrumentalizmus — tvrdí autorka — bol zároveň teóriou poznania i ontológiou, konštruoval jednoliatu skutočnosť empiricky tak, že stanovil „continuum“ prostriedkov a cieľov... a zredukoval hodnotu do inštrumentálnej hodnoty (s. 281).

Na záver treba konštatovať, že kniha Hanny Buczyńskej-Garewiczovej, v ktorej sa autorka snaží o analýzu základnej epistemologickej tézy pragmatizmu a na jej podklade o uchopenie teórie hodnôt tejto filozofie, je svojimi myšlienkami cenným vkladom do marxistickej filozofickej literatúry. Jej hodnotu treba vidieť jednak v bohatosti a precíznosti použitého materiálu z pragmatickej filozofie a o pragmatickej filozofii jednak a najmä v kritickom postoji autorky k tejto filozofii. Jej kritika z pozície marxizmu sa najvýraznejšie prejavila v otázke, v ktorej sa marxizmus a pragmatizmus stretávajú — v otázke praxe.

Barbora Hlavová

AL-FÁRÁBÍHO FILOZOFICKÉ TRAKTÁTY V RUŠTINE

„Zaplnenie »bielych škvŕn« na mape dejín filozofie je dnes najaktuálnejšou úlohou marxistov-historikov filozofie a spoločenského myslenia“, konštatujú autori úvodnej štúdie k ruskému prekladu nie-

koľkých diel jedného z najväčších filozofov mohamedánskeho Východu — al-Fárábího.¹ A zdôrazňujú ďalej veľkú dôležitosť úsilia, ktoré je potrebné vynaložiť na prekonanie všetkých „zátarasov“ vytvorených rozličnými myšlienkovými stereotypmi či už „európacentrického“ alebo „ázijskocentrického“ razenia. Ak by sme

¹ Al-Farabi, Filosofskie traktaty, vyd. Nauka, Alma-Ata 1970, s. XII.